

Galaction VEREBCEANU
Institutul de Filologie al MECC
(Chişinău)

UN DICȚIONAR MULTILINGV
DIN SECOLUL AL XVII-LEA?

A multilingual dictionary from the 17th century?

Abstract: The subject of our study is the work titled *Dicționarul greco-slavo-româno-latin* (17th century), whose author is supposed to be Nicolae Milescu Spătarul. We analyse some allegations of Al. Nichitici, the editor of the volume, concerning the paternity, the dating and the content of the manuscript, as well as the methodology of transcribing the text contained in the kievean manuscript.

Keywords: consonant, dictionary, leaf, grapheme, lexicon, manuscript, word, sound-type, text, vocal.

Rezumat: Subiectul însemnărilor de mai jos constituie lucrarea intitulată *Dicționarul greco-slavo-româno-latin (secolul al XVII-lea)*, al cărui autor se presupune a fi Nicolae Milescu Spătarul. Sunt luate în discuție unele afirmații ale lui Al. Nichitici, editorul volumului, referitoare la paternitatea, datarea și conținutul manuscrisului, precum și la metodologia de transcriere a textului cuprins în manuscrisul kievean.

Cuvinte-cheie: consoană, dicționar, filă, grafem, lexicon, manuscris, slovă, sunet-tip, text, vocală.

1. Recent, Editura chişinăuiană Arc, în colaborare cu Tipografia Bons Offices și cu sprijinul Administrației Fondului Cultural Național (România) și Ministerului Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova, a publicat un impunător volum lexicografic¹. Având un format de dimensiuni mari (*in-folio*), textul manuscrisului, cuprinzând 411 file, impresionează nu atât prin numărul mare de cuvinte, ci, în mod deosebit, prin faptul că include numeroase sintagme și chiar propoziții, al căror rol este să explice cuvântul tradus sau să indice unele sinonime ale acestuia, procedeu mai rar folosit de alcătuirii de lexicoane din perioada veche a limbii române.

---

¹ Nicolae Milescu Spătarul, *Dicționarul greco-slavo-româno-latin (secolul al XVII-lea)/ Греческо-славянско-румънско-латинский словарь (XVII век) / Greek-slavonioromanian-latin (17th century)*. Prelucrare, transcriere, adnotări și introducere Alexandru Nichitici, acad. GUSP /Обработка, транскрипция, аннотации и введение Александр Никитич, академик ГУСП/ Processing, transcription annotations and introduction, Alexandru Nichitici, acad. GUSP, Chişinău, Editura Arc, 2015, 1552 p.

Faptul în sine – publicarea unui dicționar, considerat a fi „primul dicționar românesc”² (p. 9), cum crede editorul, Alexandru Nichitici, istoric de profesie, un bun cunoscător și editor al documentelor de limbă română veche, – ne-a suscitât interesul de a ne expune mai pe larg asupra unor chestiuni legate de paternitatea, datarea și aspectul lingvistic al manuscrisului, care, cum se afirmă în *Nota Editurii*, ar putea „trezi dezbateri în rândurile specialiștilor atât despre fondul scrierii, cât și despre posibilul ei autor” (p. 5). Într-adevăr, *Lexicomul*³, privit sub diverse raporturi, necesită anumite comentarii și precizări menite să clarifice unele afirmații discutabile și, pe alocuri, pretențioase emise de editor.

2. Din descrierea manuscrisului, aflăm că *Lexicomul* „este editat în premieră absolută după manuscrisul greco-slavo-româno-latin elaborat de marele cărturar moldovean Nicolae Milescu Spătarul în anii 1672–1675” (p. 7), că „a fost descoperit de noi la Kiev, în anul 1986, în secția de manuscrise a Bibliotecii Centrale Științifice a Academiei de Științe a Ucrainei”⁴, că „reprezintă un manuscris original, scris în a doua jumătate a secolului XVII”⁵ de „două persoane diferite”, că „scrierea este cursivă” (p. 8) și că „manuscrisul conține aproximativ 17 000 de cuvinte grecești, nu mai puțin de 6 000 de cuvinte slave, ceva mai mult de 24 000 de cuvinte românești și o serie de cuvinte în latină” (p. 10).

Un loc aparte în *Introducere* îl ocupă informația referitoare la faptul că N. Milescu ar fi lucrat, în primii ani de la sosirea sa în Rusia, asupra unui dicționar greco-slavono-latin⁶, Al. Nichitici referindu-se la mai mulți cercetători din secolul al XIX-lea și al XX-lea care s-au ocupat îndeaproape de viața și activitatea lui N. Milescu. Prima mențiune despre dicționar aparține lui Émile Picot⁷.

² Întâietatea aparține *Lexicomului slavo-românesc* (manuscris din 1649) al lui Mardarie Cozianul, considerată cea mai veche lucrare lexicografică cunoscută astăzi (vezi Crețu 1900).

³ Folosim aici și în continuare abrevierea *Lexicom*, în conformitate cu mențiunea de la p. 1125 a lucrării editate unde scrie: „Scara acestui *Lexicom*, în care numărul ce iaste pus pre la cuvinte arată fieștecare cuvânt la ce față înapoi a *Lexicomului* să află” – și în consens cu termenul folosit în lucrările lexicografice din epocă; cf., de exemplu, Crețu 1900.

⁴ Astăzi: Institutul de Manuscrise al Bibliotecii Naționale a Academiei de Științe „V. I. Vernadsky” din Kiev.

⁵ Manuscrisul nu conține informații referitoare la numele autorului, data sau locul unde a fost elaborat.

⁶ Intenția lui N. Milescu de a întocmi un asemenea lexicon ar putea fi legată nemijlocit de colaborarea sa cu Academia slaveano-greco-latină și colegiile din Moscova, pentru care el elaborează manuale grecești și latine, participând și la selectarea profesorilor pentru Academie, și de așa-zisa activitate pedagogică a sa: da lecții de însușire a limbilor străine copiilor boierului Matveev și celor ai prințului Cerkaski (Vezi Арсеньев 1910, p. 7; Panaitescu 1993, p. 82, 83; Урсул 1980, p. 60–61).

⁷ Vezi Picot 1883: „Le premier ouvrage dont il s’occupe, fut un **Dictionnaire grec-latin-russe**, auquel il travailla dès les premiers temps de son séjour en Russie, mais que, à ce que croyons, ne fut pas achevé” (p. 449).

Ideea, se pare, a fost susținută de mai mulți biografi ai cărturarului moldovean, editorul referindu-se la studiile cercetătorilor I. Mihailovski⁸ și P.P. Panaitescu⁹, precum și citând din lucrările lui D. Bantâș-Kamenski¹⁰ și Iu. Arseniev¹¹. La sfârșitul acestei incursiuni bibliografice, Al. Nichitici afirmă: „Toți acești oameni de știință <...> redau într-un mod eronat denumirea manuscrisului. În realitate, titlul lucrării, așa cum a fost gândit de autor, sună astfel: *Dicționarul greco-slavo-româno-latin*” (p. 7), prin „toți” înțelegându-se, de fapt, doar afirmația lui E. Picot, a cărei ipoteză a fost împărtășită de I. Mihailovski și P.P. Panaitescu, cei trei cercetători, la care adăugăm pe A. Iațimirski¹² și D. Ursul¹³, denumind diferit titlul lexiconului (cf. notele 6, 7, 8, 11, 12 din subsol, sublinierea ne aparține).

Bazându-se pe filigranele hârtiei, fără însă a reproduce imaginea lor, și pe confruntarea caligrafiei textului scris cu autografele lui N. Milescu, copii publicate și comentate în literatura de specialitate¹⁴, Al. Nichitici atribuie *Lexiconul* lui N. Milescu.

O ultimă comentare a ideilor expuse în *Introducere* se referă la afirmația editorului conform căreia, în procesul de întocmire a *Lexiconului*, ajutorul lui Nicolae Milescu ar fi fost uricarul moldovean Petre Dolgovo¹⁵, care ar fi alcătuit indicele (*Scara*) cuvintelor cuprinse în textul manuscrisului (p. 9).

⁸ Vezi Михайловский 1895: „есть указание на то, что Спафарий трудился в 1672 году над составлением **греко-славяно-латинского лексикона**; но что было сделано и было ли что сделано Спафарием, никаких сведений нет” (p. 10).

⁹ Vezi Panaitescu 1993: „Nicolae Milescu lucra în 1672 la un **dicționar slavo-greco-latin**, care nu s-a mai găsit” (p. 91).

¹⁰ Informația lui Al. Nichitici conform căreia D. Bantâș-Kamenski ar fi afirmat că „Nicolae Milescu, în 1672 lucra și asupra acestui dicționar” (p. 7) nu corespunde adevărului. Într-adevăr, lucrarea lui D. Bantâș-Kamenski conține un articol intitulat *Spafarii* (vezi Бантыш-Каменский 1836, p. 75–85), dar citatul menționat de editor lipsește cu desăvârșire în dicționarul cercetătorului rus.

¹¹ Nici citatul editorului – „Nicolae Milescu, în anul 1672, lucra asupra dicționarului greco-slavono-latin, care nu s-a mai găsit” (p. 7) –, atribuit lui Iu. Arseniev, nu se regăsește în cele 63 de p. ale lucrării autorului rus.

¹² Vezi Яцимирский 1910: „В то же время он по собственному почину перевел Арифмологон, а также трудился над составлением **греко-славяно-латинского лексикона**” (p. X).

¹³ Vezi Урсул 1980: „Есть также сведения о том, что он готовил **греко-латино-славянский лексикон**” (p. 61).

¹⁴ Vezi Mareș 1979, p. 260, 261; Herodot 1984, p. 412–413, în special p. 565, cu o bibliografie bogată referitoare la autografele lui N. Milescu.

¹⁵ Originea lui P. Dolgovo ca fiind moldovean și alcătuitor al indicelui de cuvinte (p. 9) nu este în niciun fel susținută de vreun argument, în manuscris lipsind orice informație în acest sens. Singura știre, cunoscută nouă, despre P. Dolgovo, e drept indirectă, se conține în documentele de arhivă din acea perioadă. Iată pasajul, în traducerea lui Șt. Lupan (vezi Lupan 1991, p. 45), extras dintr-un act al vremii: „Iar cărțile acele le-a compus și le-a cules din diferite cărți traducătorul de limbă elină-greacă din Departamentul Soliilor (Posolski Prikaz – *subl. noastră*) Nicolae Spătarul și încă ipodiacul Petre Dolgovo...”. Informația este preluată de alți biografi ai cărturarului moldovean, unul din aceștia, I. Mihailovschi, referindu-se la activitatea de traducător a lui Nicolae Milescu, preciza că nu este îndeajuns cunoscut rolul și gradul de participare a lui P. Dolgovo în compunerea și alcătuirea cărților. Necesitatea colaborării lui N. Milescu cu

3. Structura volumului se prezintă astfel: *Nota Editurii* (p. 5), *Introducere*¹⁶ (p. 7–10), două mostre de autografe ale lui Nicolae Milescu Spătarul (p. 20–21), textul *Lexiconului* propriu-zis (p. 31–1123), precedat de trei pagini albe cu scurte notițe și încercări de peniță (p. 23–25¹⁷, 28) și alte două pagini (p. 27, 29) conținând termeni românești, pe care editorul i-a restabilit „conform indicelui” (p. 1141, nota 5). Cartea mai cuprinde câteva indice de cuvinte: primul, *Scara* (p. 305–405), este parte componentă a manuscrisului, iar celelalte au fost întocmite de Al. Nichitici: *Indicele cuvintelor omise* (p. 1518–1547), *Lista ligaturilor și ductul unor litere grecești* (p. 1548), *Indicele cuvintelor grecești*, *Indicele cuvintelor în Scară* și *Indicele alfabetic al cuvintelor omise* (p. 1549). Ediția este organizată în felul următor: pe pagina din stânga se află reproducerea facsimilată a originalului, iar pe cea din dreapta, transcrierea în limba română, precedată de cuvintele tipărite în greacă, slavă, română chirilică și urmată, foarte rar, de cele în latină. În notele de subsol au fost trecute greșelile și modificările copistului, precum și unele comentarii ale editorului, traduse în limbile rusă și engleză.

4. Partea esențială a manuscrisului și cea care interesează este **textul** *Lexiconului*, ordonat în formă de coloane și conținând, de regulă, trei sau, foarte rar, patru liste de cuvinte (grecești, slave, românești și, sporadic, latine). Uneori coloana cu termeni grecești este continuată în partea dreaptă a filei, după care urmează doar echivalentele românești (p. 66¹⁸, 86, 100, 208, 916). Alteori, situația se inversează: lista a patra din dreapta filei apare sub formă de o propoziție/frază românească supuse traducerii în greacă (p. 378, 432, 454, 470, 856). Într-un caz, pe fila de la p. 46, primele 12 cuvinte românești sunt repetate, formând a patra coloană.

4.1. Termenii grecești, aranjați în ordine alfabetică în partea stângă, cuprind pe fiecare filă un număr inegal, de cele mai multe ori acesta variind între 30 și 31. Mai puține cuvinte, între unu și nouă, 11 și 27, se constată pe filele care încheie litera din alfabet grecesc (p. 1028, 994, 486, 1052, 892, 1104, 1114 și, respectiv, 520, 702, 708, 236, 902, 774, 626, 646, 878).

4.2. Coloana a doua a manuscrisului este rezervată **echivalentelor slave**, pentru care autorul nu a dat totdeauna (nu a găsit/nu a știut) corespondentul cuvântului grecesc. Numărul lor – rareori depășind cifra 20 – înregistrează pe o pagină, după caz, o doime din termenii grecești, un sfert dintre aceștia sau doar câteva cuvinte.

P. Dolgovo în traducerea din limba rusă era dictată, cum crede I. Mihailovschi, de faptul că N. Milescu nu cunoștea foarte bine limba slavonă, cel puțin în primii ani de aflare în Rusia, iar limba rusă vorbită nu o cunoștea (vezi Михайловский 1895, p. 7; cf. și Яцимирский 1910, p. X; Урсул 1980, p. 61). De menționat și faptul că una din cercetătoarele operei lui N. Milescu, O. Belobrova, raportându-se la persoanele care au participat la elaborarea lucrărilor cărturarului moldovean, indică un număr de cca 10 copişti și lucrători ai copertelor, printre aceștia nefigurând numele lui P. Dolgovo (Vezi Белоброва 1991, p. 61).

¹⁶ Textul *Introducerii* este reluat în limba rusă (p. 11–15) și în limba engleză (p. 16–19).

¹⁷ În partea de sus a paginii 23 este imprimat titlul propus de editor: DICȚIONARUL GRECO-SLAVO-ROMÂNOLATIN, titlu care nu se regăsește în manuscris.

¹⁸ Pentru comoditate, trimiterile indică, aici și în continuare, paginile ediției: cele pare se referă la fila manuscrisului xerocopiat amplasat pe stânga, iar cele impare – la transcrierea plasată pe dreapta.

Mai mult, pe unele porțiuni ale manuscrisului, *Lexiconul* nu mai este trilingv, ci bilingv, greco-român, cum apare pe p. 210, 662, 704-710, 724-732, 736, 738, 772, 774, 806, 812, 880-892, 902, 986-992, 1026, 1050, 1078, 1102.

4.3. Traducerile românești, asupra cărora ne vom referi pe larg mai jos, sunt cele mai numeroase. Numărul mare al acestora (uneori cuvintele românești întrecând de două ori termenii grecești) se explică prin faptul că autorul, un bun cunoscător, în general, al limbii române, nu doar traduce, ci și glosează unele cuvinte sau expresii, indicând, câteodată, și sinonimele acestora. Această modalitate de descriere a termenilor românești, mai puțin folosită în lucrările lexicografice ale epocii vechi, trădează scopul autorului de a realiza un instrument real și de folos în procesul de traducere a unor scrieri grecești, eventual slavone, în sau din limba română.

4.4. Echivalentele latinești întrunesc un număr nesemnificativ. Este de presupus că intenția autorului a fost să dea și traduceri latinești, așa cum apar cele 15 cuvinte și îmbinări din coloana a patra de la începutul manuscrisului (p. 30). Ulterior ideea, se pare, a fost abandonată, termenii latini fiind dispersați la distanțe mari în text – de regulă câte un cuvânt (p. 66, 94, 448, 706, 986, 1028), câte două cuvinte (p. 678, 902) sau câte trei cuvinte ori expresii (p. 88, 206, 242). Dacă facem abstracție de cele două pasaje de la finele textului de bază (p. 1105 și 1123), constând dintr-un amestec de cuvinte și expresii latine (lipsite de continuitate și oarecum confuze) traduse, selectiv, în greacă și română, atunci numărul total al unităților latine se apropie de cifra 50.

În continuare, ne vom referi la modalitatea de transpunere a termenilor românești din alfabetul chirilic în cel latin, insistând în mod special asupra valorii slovelor care ridică probleme de interpretare, după care vom examina aspectul lingvistic al unităților românești rezultate în urma traducerii din limba greacă.

5. Transcrierea. Editarea unor texte vechi, în general, și a unor lucrări lexicografice, în special, presupune în mod imperios analiza critică a **grafiei**. Problema care apare în această situație constă în faptul că grafia chirilică trebuie interpretată, ținându-se seama de principiile generale ale scrierii slavone românești și de valoarea semnelor grafice în textele slave, ca punct de referință avându-se fonetica limbii române din perioada elaborării textului și, respectiv, stadiul atins de graiurile dacoromâne din epoca dată. Din acest punct de vedere, ediția lui Al. Nichitici ar fi câștigat dacă ea ar fi avut un capitol, de tipul unei *note asupra ediției*, în care să se fi precizat, asemenea edițiilor critice, valorile slovelor folosite în textul manuscrisului, care, de cele mai multe ori, ridică probleme de interpretare. Prezentăm în continuare unele soluții de interpretare a grafiei, deduse din modul de transcriere de editor a textului manuscris.

5.1. Slova *qa* fost redată constant prin *z*, în dauna unei realități fonetice din textele vechi proprii, mai ales, graiurilor de tip nordic. De exemplu, în manuscris apare forma *astădzî* (p. 448), iar în transcriere slova respectivă este notată prin *z*: *astăzi* (p. 449). La fel: *cadzu* (p. 384) – *cazu* (p. 385), *Dumnădzău* (p. 436) – *Dumnăzău* (p. 437), *întindzu* (p. 730) – *întinzu* (p. 731), *ședzu* (p. 990) – *șezu* (p. 991), *dzic* (p. 634) – *zic* (p. 635) etc.

5.2. În cazul slovelor *o* și *w*, grafiile *cojă*¹⁹ (= *coajă*, p. 1065), *leică* (= *leoică*, p. 633, 635, 1271), *a doa oră* (= *oară*, p. 729), *gazdă de ospеți* (= *oaspeți*, p. 735), *pleopa* (= *pleopa*, p. 97), *șoptă* (= *șoaptă*, p. 459, 1111), *vioră* (= *viocară*, p. 647) necesitau anumite comentarii sau urmau să fie transcrise cu diftong, în nota de subsol făcându-se precizarea respectivă.

5.3. *ь*, *ѣ* au fost echivalate prin *ă* sau *i* actuali: *cumpărând* (p. 39); cf. însă ezitări de transcriere: *adăncu* (p. 1137) – *adâncu* (p. 239), *rădic*²⁰ (p. 131) – *răsipescu*²⁰ (p. 321) – *răscăpă* (p. 1409), *răsipire* (p. 321) – *răscăpire* (p. 1409), *vărtute* (p. 1177) – *vărtute* (p. 425), uneori șovăirea editorului în a transcrie slovele în discuție consemnându-se chiar pe aceeași pagină în același cuvânt: *dintăi* – *dintâi* (p. 871), *intăi* – *intâi* (p. 873), *intăiul* – *intâiul* (p. 873). În unele contexte prezența ierurilor este pur grafică²¹: *usuc* = *usuc* (p. 737), și nu una fonetică, cum apar transcrise greșit cuvintele: *crivăță* (= *crivăț*, p. 255), *drobă* (= *drob*, p. 1281), *duhă* (= *duh*, p. 411; v. și p. 1367), *mă înfășură* (= *mă înfășur*, p. 413, cu echivalentul în sl. *otzvezuiusea*, p. 412), *înfricoșăză* (= *înfricoșăz*, p. 325 și 1534), *proșcă* (= *proșc*, var. reg. „împroșca”, sl. *strelju*, p. 91), *vără* (= *văr*, gr. εἰσοδελφος, sl. *plemen*, p. 419).

5.4. Slova *ѣ* este transcrisă diferit, editorul echivalând-o când prin *e*: *căpistere*²² (p. 917), *gătește* (p. 41), *jidovește* (p. 527, 529), *slăbește* (p. 51), când prin *ea*: *aseameanea* (p. 523), *cântăreațu* (p. 1107), *cu de-a sila*²³ (p. 933), *greceaște* (p. 901), când prin *ia*: *tăiaria* (p. 1463), inconsecvența redării lui *i* atestându-se – destul de frecvent – în cadrul aceluiași cuvânt: *cădere* (p. 181, 875) – *cădeare* (817), *creștere* (p. 223) – *creaștere* (p. 1073), *deochere* (p. 245) – *diocheare* (p. 771), *durere* (p. 49, 51, 81, 589) – *dureare* (p. 553, 597, 845), *lesni* (p. 483) – *leasni* (p. 481), *părere* (p. 283) – *păreare* (p. 217), *petrecere* (p. 43) – *petreacere* (859), *șidere* (p. 537) – *șideare* (p. 535), *temere* (p. 303) – *teamere* (p. 297), *trecere* (p. 307, 317, 811) – *treacere* (p. 799, 1039), *verde* (p. 1093) – *vearde* (p. 849), *de vreme ce* (p. 435) – *de vreame ce* (p. 437), *ureche* (p. 225, 233) – *ureache* (p. 769), *vrednic* (p. 153) – *vreadnic* (p. 437) etc.

5.5. Slova *ѣ* este redată, în mod normal, prin *ia*, când este în poziție inițială: *iaste* (p. 409) sau precedată atât de vocală: *bănuială* (p. 1047), cât și de consoană: *ghiajă* (p. 619), *tiacă* (p. 609), *dia rândul* (= *de-a rândul*, p. 535), dar și prin *ea*: *încetează* (155), *sminteală* (p. 37), lipsa de consecvență constatându-se în același cuvânt: *liapăd* (p. 385) – *leapădă*²² (p. 55), *osteniala* (p. 695) – *osteneală* (p. 845).

5.6. Slova *ѣ* este transcrisă, foarte des, prin diftongul *ia* sau, mai rar, prin diftongul *ea*, indiferent de locul său în cuvânt, în poziție inițială: *iaste* (411), *de la ia* (p. 395) și *pre ea* (p. 353) ori când urmează unei consoane: *amegirea* (p. 737), *a avia* (p. 1103),

¹⁹ Cf. în *Scară*: *coajă* (p. 1249).

²⁰ *A rădica* și *a risipi* au suferit aceeași modificare: *ă* > *i* (prin stadiul *î*). Se impunea, așadar, unificarea transcrierii: *rădic*, *răsipesc*, forma etimologică fiind predilectă și acoperind o realitate fonetică în epoca veche.

²¹ Apariția ierului mic la finală era dictată de regula ortografică slavă „de a evita silabele terminate în consoană” Rosetti 1978, p. 455.

²² Transcris: *căpistear* (p. 917) și *căpester* (p. 1441).

²³ Transcris: *cu deasila*.

cămiașă (p. 839), *diasupra* (p. 435), *îndrăznilă* (p. 273) etc. Contextul pledează însă pentru valoarea *e* (eventual *e* deschis) în grafiile: *lemnă*²⁴ (= *lenne*, p. 743) (cf. pe aceeași pagină: *lenne*), *poate să fia* (= *să fie*, p. 405), *cu neîncetaria* (= *neîncetare*, p. 405), *optuzăci și șesia* (= *șese*, p. 743), *de tămăia* (= *tămăie*, p. 639), dar și în alternanțele grafice: *aproapia* (p. 915) – *aproape* (p. 915), *cheltuiascu* (p. 427) – *cheltuescu* (p. 427), *de hârtia* (p. 1213) – *de hârtie* (p. 249), *iarnezu* (p. 739) – *ernez* (p. 1089), *iașire* (p. 739) – *eșire* (p. 427), *mă întăriascu* (p. 407) – *întărescu* (p. 407), *lăcuiascu* (p. 413) – *lăcuescu* (p. 413), 1067), *săptemvriia* (p. 1415) – *septemvrie* (p. 911), *trăiascu* (p. 811) – *trăescu* (p. 311), *viarme* (p. 925) – *vierme* (p. 925), *de bună voia* (p. 1213) – *de bună voe* (p. 223).

5.7. Slova **†** este echivalentul grafic al unor segmente fonetice corespunzătoare astăzi lui *i*, *î* și *în* și este redată întocmai: *învăț* (p. 581), *îmblânzire* (p. 869), *îngropu* (p. 581) etc. Uneori însă slova este transcrisă fie ca *im*: *îmbogățitoriu* (p. 837), *împotrivnic* (p. 841), *împreună* (p. 861), *împuț* (p. 861), fie ca *in*: *împletire* (p. 835), *împungu* (p. 563, 871), oscilația consemnându-se chiar în același cuvânt: *îmbogățăscu* (p. 837) – *îmbogățăscu* (p. 481, 1541), *împistrire* (p. 839) – *împistrire* (p. 1541), *împistritură* (p. 839) – *împistritură* (p. 1541), *împestritu* (p. 839) – *împistrit* (p. 837).

5.9. Transcrierea slovelor **ч** și **ұ** este, de asemenea, fluctuantă: *ceară* (p. 1021), *geamăn* (p. 329), *răceală* (p. 1113) etc., dar și: *amăgială* (p. 811), *cărucian* (p. 553), *ciapă* (p. 617), *ciasornicu* (p. 1119), *ciată* (p. 997), *finicianului* (p. 1067), *luciafăr* (p. 487), *pătucian* (p. 595), *săcială* („șesală”, p. 743), *sprânciană* (p. 771), nehotărârea transcrierii slovei consemnându-se în același cuvânt: *ceață* (p. 577) – *ciață* (p. 517, 227), *gâlceava* (p. 643) – *gâlciavă* (p. 515, 517, 999).

5.10. Grafii alternante se constată și în transcrierea slovei **⚡**: *antipatul* „proconsul” (p. 129) – *anfipatul*²⁵ (p. 1131), *Afina* (p. 55) – *Atina* (p. 1127), *feologhi* (p. 1493) – *teologhi* (p. 509). În alte cazuri preferință se dă formelor notate cu *f*: *aferin pește* (p. 55) în loc de *aterin*, *Falpiof* (p. 503) î. l. d. *Talpiot*, *făvor* (munte, p. 503) î. l. d. *Tavor*, *heref* (p. 1089) î. l. d. *Heret*, *panfir* î. l. d. *panteră*²⁶, *Sabaof* (p. 905) î. l. d. *Savaot*, *Tafef* (p. 999) î. l. d. *Tafet*.

5.11. Privitor la interpretarea slovelor scrise deasupra rândului este de menționat că suprascrierea s-a făcut, în linii generale, conform cu principiile unanim acceptate în edițiile științifice ale textelor vechi: *mi (s) face milă* (p. 646) = *mi s[ă] face milă* (p. 647), *nî(l)* (p. 290) = *nî(l)[ă]* (p. 291), *podoa(b)* (p. 942) = *podoab[ă]* (p. 943), *sor(ă)* = *sor[ă]* (p. 45) etc. Nu puține sunt însă cazurile în care editorul adoptă interpretări particulare. Astfel, primul *s* din *șe(s)sprezece* (p. 376) urma să fie transcris *șesăsprezece*, conform normei textului, și nu *șessprezece* (p. 377). Transcrieri individuale se constată și în: *să (s) căiască* (p. 1428), notat însă *să-s căiască* (p. 1429), *clătînându(s)*, *cutremurându(s)* (p. 1244) – *clătînându-s*, *cutremurându-s* (p. 1245), *iubindu(s)* (p. 30) – *iubindu-s* (p. 31), *îngiugându(s)* (p. 466) – *îngiugându-s* (p. 467), *la(s) să fie* (p. 206) – *las să fie* (p. 207), *la(s) să zicem* (p. 206) – *las să zicem* (p. 207), *puindu(s)* (p. 1362) – *puindu-s* (p. 1363),

²⁴ E vorba, probabil, de o particularitate pur grafică, fără acoperire fonetică.

²⁵ Transcris: *afipatul*.

²⁶ Transcris: *panfi(r)*.

trăgându(s) (p. 422) – *trăgându-s* (p. 423), *țintuia(l)* (trad. sl. *gvozdenie*, p. 378) – *țintuia(l)* (p. 379). Gr. ἰδov corespunde rom. *iată, vezi, uite*, autorul manuscrisului scriindu-l *ia(t)* (p. 214, 470), editorul însă propune lecțiunea *iat*²⁷ (p. 215, 471), în loc de forma normală *iată*, cum apare la p. 711: *iat[ă]*.

6. Aspectul lingvistic. Fonetica termenilor românești traduși din greacă reprezintă un amestec de fenomene înregistrate, mai ales, sub formă de dublete. Cele mai ilustrative trăsături fonetice²⁸ pot fi repartizate astfel:

6.1. *Vocalism.*

6.1.1. a: *dascal* (p. 1113) – *dăscăliță* (p. 327), *măcar* (p. 551) – *macar* (p. 365); *bălaur* (p. 343), *în zădar* (p. 351, 373, 659) – *în zadar* (p. 311); *patriiarh* (p. 803), *pastramă* (p. 999), *zahar* (p. 489).

6.1.2. ă: *bărbat* (general, p. 901), dar *stradanie* (singurul caz, p. 949), *păhar* (p. 847) – *pahar* (p. 1093); *blăstăm* (p. 571) – *blestem* (p. 191, 253), *blestemare* (p. 111, 253) – *blăstămare* (p. 253), *blestematu* (p. 111), *năcăjăscu* (p. 513) – *necăjăscu* (1353), *nădejde* (p. 867) – *nedejde* (p. 861), numai *păreche* (p. 489), *părete* (p. 821); *năsipu* (p. 603) – *nisipu* (p. 97), *râdic* (p. 139) – (*mă*) *ridic* (p. 1281), *răsipescu* (general, p. 321), *prăvăscu* (p. 505) – *prvăscu* (p. 537); *nenorocos* (p. 541) – *nărocos* (p. 481), *norod* (p. 307) – *nărod* (307), *zăbăvăscu* (p. 363) – *zăbovăscu* (p. 259), numai *săbor* (p. 185); *mulțămitoriu* (p. 1087) – *mulțumitoriu* (p. 1087).

6.1.3. e: *drept* (p. 763) – *derept* (p. 763), *Dumnezeu* (p. 185) – *Dumnăzău* (p. 1196), *streinătăți* – *străinătăți* (p. 87); *merare* (p. 1303) – *mîrare* (p. 181); *bîsearicii* (p. 525) – *besearicii* (p. 525), *facere* (p. 779) – *facire* (p. 541), *inimă* (p. 553) – *inemă* (p. 67); *cetescu* (p. 307); *adunare* (p. 973) – *adunari* (p. 377), *bine* (p. 473) – *binî* (p. 469), *de* (p. 647) – *dî* (p. 997), *pe* (p. 1003) – *pi* (p. 795), *pâne* (201) – *pâni* (203).

6.1.4. î: *umblu* (p. 817) – *îmblu* (p. 817), *unplu* (p. 121) – *împlu* (p. 399), *unflu* (p. 1069) – *îmflu* (p. 1081); *curînd* (p. 999) – *curund* (p. 1001).

6.1.5. o: *cocoru* (p. 273) – *cucoară* (p. 275), *cocoșul* (p. 81) – *cucoșului* (p. 81), *cucoșului* (p. 81), *cucoșiat* (p. 549).

6.1.6. u: *mîncinos* (p. 1113) – *mînciuinos* (p. 1113); *poruncă* (p. 309) – *poroncă* (p. 785), *preoțăscu* (p. 526) – *preuțăscu* (p. 637).

6.1.7. ȳ: *măine* (adv., p. 223) – *poimăni* (p. 665), *măine* (s., p. 1089) – *măni* (p. 779), *păine* (p. 203) – *păine* (201); *căine* (p. 623), *cănișor* (p. 925).

6.1.8. Vocale în hiat: o-o – o – o-u: *noori* (p. 447) – *nor* (p. 971) – *înnoureală* (p. 715); numai *primăște* (p. 113), *primire* (p. 169), *primîit* (p. 861), *primîitoriu* (p. 169).

6.1.9. D i f t o n g i: **ea:** *a avea* (transcris: *avia*, p. 1103) – *a ave* (p. 1137), *prea* (p. 261) – *pre* (937); **gre** (p. 727); **ia:** *iaste* (p. 409) – *este* (p. 1215), *să o ia* (43), *iau* (p. 115, 991), *să iau* (p. 113) – *eu* (= *ieu*, p. 959), *tăiare* (p. 591) – *tăere* (p. 359), *tăiator* (p. 741) – *tăetor* (p. 1461); cf. *apropiet* (p. 353), *întemeet* (p. 467), *spărietu* (p. 739).

²⁷. Cuvântul lipsește în *Scară* și în *Indicele cuvintelor omise*.

²⁸. Exemplele au fost grupate în funcție de tipul sunetului, menținut sau evaluat, cu trimeri selectivi, primele fonetisme fiind, de regulă, cele mai numeroase.

6.2. Consonantism.

6.2.1. Labiale: *hiară* (p. 509) – *fiară* (p. 913), *her* (p. 913) – *fier* (p. 605), *herbinte* (p. 401, 511) – *fierbinte* (p. 617); *piuliță* (p. 523) – *chiuliță* (p. 695), *scarpin* (p. 173) – *scarchin* (p. 595); *albață* (p. 209) – *albeață* (p. 637), *grăbăscu* (p. 457) – *grăbescu* (p. 249), *lovăscu* (p. 859) – *lovescu* (p. 415), *robăscu* (p. 343) – *robescu* (p. 65), *mărg* (p. 307) – *mergu* (p. 219), *răsipăscu* (p. 321) – *răsipescu* (p. 321), *tocmală* (p. 963) – *tocmeală* (p. 321), *vorbăscu* (p. 475) – *vorbescu* (p. 1061), *băutor* (p. 715)

6.2.2. Dentale: *blastăm* (frecvent, p. 569) – *blestem* (p. 191, 443), *stingere* (p. 427), *stingere* (p. 419) – *stingu* (p. 419) – *stângu* (p. 427); *Dumnezău* (p. 299) – *Dumnezeu* (p. 53), *dzuoa*²⁹ (p. 739) – *dzioa*³⁰ (p. 739), *samă* (p. 1037) – *seamă* (p. 1039), *sară* (p. 465, 777) – *de cu seară*³¹ (p. 183), *secu* (p. 473) – *săcu* (1213), *scărpinând-să* (p. 595) – *hrănindu-se* (p. 415), *mă visăzu* (p. 417) – *mă visezu* (p. 417), *tăs* (p. 337) – *țes* (p. 189); *strămoși* (p. 857) – *strenepoată* (p. 167), *stricu* (p. 251) – *străcu* (p. 251), *strig* (p. 313) – *vor străga* (p. 255); *lucrătoriu* (p. 459) – *lucrătoru* (p. 459), *zboriu* (p. 875) – *zboru* (p. 875); *tulbur* (p. 581) – *turbur* (p. 579).

6.2.3. Prepalatale și palatale: *dișărtu* (p. 473) – *deșertu* (p. 473), *dojănitoriu* (p. 655) – *dojenescu* (p. 655), *grijă* (p. 413) – *grije* (p. 363), *grijăscu* (p. 363) – *grijescu* (131); *ușă(i)* (p. 519, 855) – *ușe* (p. 513); *lingușală* (p. 267), *roșală* (p. 733), *ticăloșaste* (p. 997), *șapte* (p. 459) – *șepti* (p. 485), *șarpe* (p. 771) – *șerpe* (p. 209), *șasă* (p. 419) – *șesă* (p. 419); *deșchidere* (p. 139, 141), *deșchis* (141); *giocu* (p. 865) – *jocu* (p. 777), *giudecată* (p. 173) – *judecată* (p. 333).

6.2.4. Laringala h: *pohtă* (p. 763) – *poftă* (p. 443), *prof* (p. 1093) – *prav* (p. 1393); *stomah* (p. 943), *vîrvul* (p. 769), *viclian* (541); cf. *h > f*: *ficlenescu* (p. 645), *ficlenie* (p. 645).

6.2.5. Grupul consonantic sv: *sfătuesc* (p. 257) – *svătuesc* (p. 257), *sfânt* (p. 525) – *svânt* (p. 525), *sfînțite* (p. 35) – *svințite* (p. 35).

7. Morfologia, spre deosebire de fonetică, oferă sensibil mai puține trăsături, fapt explicabil prin specificul textului manuscris.

7.1. Din domeniul *substantivului* este de reținut unele forme, de regulă alternante, caracterizând declinarea: *latură* (p. 595) – *lature* (p. 595), *marmură* (p. 657) – *marmure* (p. 657); *cămiașă* (p. 839), *cătușă* (p. 1089) – *cătușe* (p. 1243), *grijă* (p. 43) – *grije* (p. 363), *mănușă* (p. 1089), *mătușă* (p. 683) – *mătușe* (p. 507), *nrejă* (p. 31), *strajă* (p. 251) – *straje* (p. 923), *vrajă* (p. 435) – *vraje* (p. 1175), *ușă(i)* (p. 519, 855) – *ușe* (p. 513); *aramă* (p. 1083), *nare* (p. 899), *năpaste* (p. 955), *peșteră* (p. 149) – *peștire* (p. 931), *rane* (p. 703); *berbece* (p. 617), *pântece* (p. 397); cf. *strugur* (p. 257); g e n u l: *vlădică* (p. 203) – *vlădicu*³² (p. 1166); *voevod* (p. 945, 1045); *grăunțu* (p. 599), *rod* (p. 545) – *roadă* (p. 553, 753, 871); n u m ă r u l: *cotoiu* (p. 267), *crăiu* (p. 343), *puiu* (p. 713); *măini* (p. 337, 1091), *mâni* (p. 779, 781) – *mânule* (p. 101).

²⁹ Transcris: *zuoă*, considerată însă greșeală, propunând forma literarizată *zioa* (vezi nota 1 de la p. 739).

³⁰ Transcris: *zioa*.

³¹ Transcris: *decuseară*.

³² Transcris: *vlădică* (p. 1167).

7.2. Ca trăsătură a articolului este folosirea variabilă a articolului posesiv-genitival: *vântul al șasăle* (p. 769), *a trie streșină* (p. 1027), *ale* lor (p. 523).

7.3. Verbul se evidențiază prin prezența numeroasă a formelor iotacizate, concurate, uneori pe aceeași pagină, de formele refăcute: *arzu* (p. 377) – *ard* (p. 377), *cazu* (p. 817) – *cadu* (p. 571), *ascunzu* (p. 965), *ascuțu* (p. 419), *să auză* (p. 73), *ceru* (p. 789), *crezu* (p. 349) – *(nu) cred* (p. 207), *mințu* (p. 577), *pieiu* (p. 427) *pociu* (p. 1035), *întinzu* (p. 383) – *întind* (p. 383), *prinzu* (p. 827) – *prind* (p. 827), *saru* (p. 737) – *saiu* (p. 737), *spuiiu* (p. 577), *supuiiu* (p. 805), *șăz(u)* (p. 789), *trimițu* (p. 449) – *trimitu* (p. 453), *ucigu* (p. 639), *văzu* (p. 817), *viu* (p. 497) etc.

Dintre alte exemple, sunt de remarcat formele „tari” de indicativ, care, uneori, alternează cu cele sufixate: *cin* „cinez” (p. 965), *cufundezu* (p. 557), *curățășcu* (p. 377, 425), *defaimu* (p. 429) – *defăimezu* (p. 429), *duduesc* (p. 899), *închipesc* (p. 325), *înfruntez* (p. 323), *îndreptezu* (p. 471), *mă împreun* (p. 575), *împroșchez* (p. 639), *înprumutezu* (p. 591), *întâmplezu* (p. 629), *întunicez* (p. 433), *mă luptez* (p. 141), *mirosășcu* (p. 767), *salt sau săltezu* (p. 921), *scapăt, scăpătez* (p. 427), *mă spaimu* (p. 919), *strâmbezu* (p. 943), *umbrez* (p. 919) etc., precum și forma arhaică *blemați* „să mergem” (p. 135). Verbul *a fi* cunoaște, de regulă, formele *sânt* (p. 645) și *sint* (p. 749), concurate, de două ori, de *sunt* (p. 349, 1529).

7.4. Autorul manuscrisului operează, cum am remarcat la începutul articolului, cu un amestec de procedee ce caracterizează diverse tipuri de dicționare: traducerea, glosarea, sinonimizarea cuvintelor, precum și prezentarea paradigmei termenului, indiferent dacă acesta figurează sau nu în lista de bază. Iată, de exemplu, câteva forme flexionare: *bătrân, bătrânire, bătrânescu, bătrânește, bătrâna, bătrânețe, îmbătrânescu* (p. 275, 277), *cheltuiascu, cheltuială, cheltuioriu, mă cheltuescu* (p. 427), *frate, fratelui, frăție, frățire, frățior, frățeste, înfrățire* (p. 45), *logodnă, logodescu, logodire, logoditu, logodnicu* (p. 199), *martor, mărturisescu, mărturisind, să mărturisește, mărturie, mărturiile, mărturisitor* (p. 659), *ochi, ochiului, ochisor, ochios* (p. 97), *pilă, pilitură, pilit, pilescu* (p. 641), *roșăță, roșășcu, roșire, roșit, roșiu, roșior* (p. 599), *trâmbiță, trâmbițaș, trâmbitez* (p. 1021), *vânare, vânat, vânătoriu, vânezu* (p. 513) etc.

8. Lexicul. Textul *Lexiconului* se distinge printr-un vocabular numeros și diferit. În afară de cuvintele cunoscute și românei literare actuale, textul înregistrează și termeni care, aparținând lexicului învechit sau/și regional ori popular, se deosebesc de cei din limba română standard prin sensul și forma particulară. Textul conține mai multe cuvinte aparținând unei anumite zone dialectale (așa-numitele cuvinte regionale). Se atestă, de asemenea, un număr apreciabil de serii sinonimice.

8.1. *Cuvinte dispărute din limba actuală sau prezentând sensuri deosebite:* *achilău* „ciocan ferecat” (p. 69), *acoperire sau zăvastă* (p. 793), *aferim* „bravo!” (p. 469), *agiutorință* „ajutor” (p. 469), *antipat* „proconsul” (p. 139), *arapcă* „femeie din Arabia” (p. 59), *aspuma* „a spuma” (p. 435), *astruca* „a înmormânta” (p. 577), *astrucare* „înmmormântare” (p. 589), *adăsta* „a aștepta” (p. 815); *băsnar* „persoană care spune (sau inventează) basme” (p. 699), *birnecu* „contribuabil” (p. 1069), *brobodeal nec*

„broboadă” (p. 929), *burdujăl* „burduf mic” (p. 517); *caftan* „manta” (p. 533), *cănăvașă* „pânză groasă (de cânepă)” (p. 551), *cărătaș* (p. 93), *cetanie* „citire” (p. 107), *chesar* „împărat” (p. 539), *chelșug* „cheltuială” (p. 485), *chiar* „curat” (p. 73), *chit* „balenă” (p. 589), *clicui* „a striga” (p. 79), *clicuire* „strigare” (p. 79), *colandreși* „a utiliza, a exploata pe cineva” (p. 607), *corvan* „casă de bani păstrată în altar” (p. 607); *dajde* „bir” (p. 589), *dajnic* „contribuabil” (p. 1085), *danș* „dans” (p. 517), *în dar* „în zadar” (p. 351), *dăscălitu* „instruit” (p. 295), *delunga* „a se îndepărta” (p. 189), *desculțat* „descălțat” (p. 737), *desfătăciune* „petrecere” (p. 1023), *doici* „a hrăni” (p. 1021), *dram* „drahmă” (p. 915), *dvorelnic* „curtean domnesc” (p. 795); *fălcăvi* „a gângăvi” (p. 1107), *funingire* (p. 551); *griji* „a (se) îngriji (de cineva sau de ceva)” (p. 95); *hadâmu* „castrat” (p. 929), *haslă* „strigăt de bucurie” (p. 971); *ibovnic* „iubit” (p. 31), *isteciune* „istețime” (p. 43), *istov* „sfârșit” (p. 567), *izbrănire* „hotărâre” (p. 189), *de iznoavă* „din nou” (p. 103), *izvod* „manuscris” (p. 145); *întocma* (p. 529); *lavrachen* „pește” (p. 629), *leghion* „legiune” (p. 635), *a se leni* „a se lenevi” (p. 117), *liniștos* „liniștit” (p. 501); *jipoi* „a jupui” (p. 303), *jurătoriu* „persoană care jură în calitate de martor” (p. 99); *maștîhă* „mamă vitregă” (p. 683), *măduhă* (p. 381), *măestrie* „unealtă” (p. 1047), *măhramă* (p. 1091), *mărie* „îngâmfare” (p. 1039), *mândrie* (p. 1039), *mâniire* „pedeapsă” (p. 45), *mescătoriu* „paharnic” (p. 749), *mescu* „a turna” (p. 749), *milosârdie* „milă, îndurare” (p. 133), *mitarnic* „care primește mită” (p. 351), *mișurcă* „coif” (p. 815), *mociorliță* „mocirlă” (p. 395), *mrejăscu* „împletesc mreje” (p. 101), *muerariț* „afemeiat” (p. 289), *mumă* (p. 683), *muscal* „nai” (p. 975); *năsălnic* „violent” (p. 921), *năsălnicie* „violență” (p. 921), *neclătit* „neclintit” (p. 69), *necurăție* „murdărie” (p. 65), *negrijire* „neglijență” (p. 95), *nemuirea* „înrudire, rudenie” (p. 271), *neplecat* „neînduplecat” (p. 67), *nerăutate* „lipsă de răutate; lipsă de păcate” (p. 65), *nevoindu-se* „străduindu-se” (p. 43), *nezătignit* „ușurat, facilitat, favorizat” (p. 77), *nicovală* (p. 69), *norie* „parohie” (p. 413); *obroc* „vas de măsură” (p. 201), *ofică* „tuberculoză” (p. 621), *omețăscu* „înzăpezesc” (p. 1093), *osăbire* „deosebire” (p. 325), *ovreești* „evreiește” (p. 1067); *panc* „nebun” (p. 203), *pălăncuță* „palancă mică” (p. 777), *cu părlej* „foarte repede” (p. 443), *pedeapsă* „învățătură” (p. 295), *pedepsitu* „instruit” (p. 295), *perghel* „cerc; circumferință” (p. 603), *peveș* „cântăreț la biserică” (p. 525), *pistritură* „cusătură” (p. 939), *politie* „cetate” (p. 841), *pombă* „alai” (p. 793), *porumbu* „porumbel” (p. 819), *porumbielu* (p. 819), *poslujnicie* „funcția, calitatea de slujitor” (p. 313), *poslușanie* „ascultare” (p. 635), *poslușire* „slujire” (p. 1041), *posmag* (p. 785), *povoară* (p. 189), *pradnic* „prădător” (p. 341), *preiteșug* „prietenie” (p. 1063), *prici* „a se certa” (p. 1063), *prilătescu* „amăgesc” (p. 121), *prisosală* „prisos” (p. 819), *proșcă* „țintă” (p. 91), *priimiință* „primire” (p. 303), *prostătecu* „prostesc” (p. 471); *salbădu* „palid” (p. 1093), *săcială* „șesală” (p. 743), *sfadnic* „certăreț” (p. 885), *simșitura* „simțire” (p. 63), *slăbănogi* „a slăbi” (p. 381), *socoată*³³ „socoteală” (p. 315), *socotință* „păreră” (p. 451), *speculator* „călău” (p. 987), *spoitură* „cositorie” (p. 81), *stacti* „ulei de mirt” (p. 933), *stălpăscu* „a marca hotarul cu stâlp” (p. 939), *stălpire* „marcare cu stâlpi” (p. 939), *stepenă* „treaptă, rang” (p. 103), *stradanie* „suferință” (p. 949), *strâmbătate* „nedreptate” (p. 49), *stramă* „fir” (p. 945), *striște* „noroc” (p. 1025);

³³ Transcris: *socotă*.

șlic „căciulă” (p. 547); *tinpin* „întâmpin” (p. 1035), *tipărie* „tipărire” (p. 1023), *tocma* (p. 427), *trupeș* „corpulent” (p. 663), *trupină* (p. 935); *taclă* „țepușă, prăjină” (p. 69); *uliiariu* „persoană care îngrijește ulii pentru vânătore” (p. 273), *unghe* (p. 723), *uniciune* „unire” (p. 413); *vedeala* în expr. în *vedeala ochilor* „la vedere” (p. 771), *vederos* „luminos” (p. 325), *vetrilă* „pânză (de corabie)” (p. 201), *viemos* „viermănos” (p. 925), *viers* „voce” (p. 669); *zătigneală* (p. 99), *zătignire* (p. 99), *zătignitoriu* (p. 99), *zeciuală* „dijmă” (p. 301), *zevastă* „perdea” (p. 773) etc.

8.2. Regionalisme.

8.2.1. Elemente de tip nordic (moldovenisme): *boldi* (p. 585), *bostan* (p. 549), *chinăvar* (p. 589), *crastavete* (p. 915), *crivăț* (p. 255), *dughiană* (p. 461), *funingire* (p. 551), *hrib* (p. 655), *iarmaroc* (p. 781), *jalobă* (p. 593), *jăcaș* (p. 199), *nănaș* (p. 939), *omeți* (p. 1093), *posmag* (p. 785), *rărunchi* (p. 715), *sărăiman* (p. 767), *scopit* (p. 475), *săcriu* (p. 513), *steclă* (p. 1049), *sticlariu* (p. 289), *stramă* (p. 945), *suduit* (p. 1033), *știupăscu* (p. 383), *știupit* (p. 891), *știubeiu* (p. 625), *vezăteu* (p. 87), *voroavă* (p. 63, 755), *vorovăsc* (p. 371, 597) etc.

8.2.2. Elemente de tip sudic: *dud* (p. 955), *dudă* (p. 955), *ginere* (p. 723), *nasturi* (p. 603), *noroiu* (p. 241, 395) *pisică* (p. 265, 267), *prav* (p. 1393), *scuipu* (p. 867, 875), *scuipat* (p. 905), *scuipit* (p. 875), *varză* (613), *curte* (p. 223) etc.

8.2.3. Dublete lexicale (element nordic – element sudic sau invers): *baia, feredeu* (p. 645), *ciobotă, cizmă* (p. 1041), *curte, ogradă* (p. 223), *ginere sau mire* (p. 723), *maiul, ficați* (p. 1105), *măță, pisică* (p. 267), *pisică, măță* (p. 265), *prăvălie, dughiană* (p. 461), *știupăscu, scuipu* (p. 401), *varză, curechiu* (p. 613), *zăpadă, omăt* (p. 1093) etc.

8.3. Sinonime: *anăgitor sau înșălătoriu* (p. 831), *baia, feredeu* (p. 645), *bătrâneță sau cărunteță* (p. 851), *bălciu, iarmaroc* (p. 781), *blestem, hulescu* (p. 253), *bucate, mâncare* (p. 1055), *casa sau familiia* (p. 783), *călțun sau papuc* (p. 907), *cămin, cuptor* (p. 1101), *căștig, dobândă* (p. 327), *cerbice, grumazu, gâtul* (p. 1015), *cerdacu, fuișor* (151), *ciur sau sită* (p. 607), *cotoiu, motocu* (p. 267), *coifu, mișurcă* (p. 815), *cuiariu, încuetoari* (p. 793), *dajnic, birnicu* (p. 1085), *danțu, horă* (p. 1095), *în dar, în zădar* (p. 351), *dăscălitu, pedepsitu* (p. 295), *delunga, depărta* (p. 189), *desfătare, desfătăciune* (p. 1023), *despărțire, osăbire* (p. 325), *doici, hrăni* (p. 1021), *dvoresc sau șazu aproape* (p. 795), *elin, grecu* (p. 393), *gherdan, zgardă* (p. 821), *ginere sau mire* (p. 723), *hrib sau ciupărcă* (p. 655), *ghiordan, brățare* (p. 1093), *grămadă de lemne, măglă* (p. 741), *iubitu sau ibovnicu* (p. 31), *încungiuru, ocolescu* (p. 383), *înham, îngiug* (p. 489), *înpungu, boldescu* (p. 585), *învitez, îndemnu* (p. 883), *laț sau cursă* (p. 777), *mă laud, mă fălesc* (p. 583), *lăut, spălat, scăldat* (p. 645), *lăuză, lehusă, pat* (p. 637), *leftu, gherdan, zgardă* (p. 821), *lenevos, leneș* (p. 117), *mamă, maică* (p. 655), *mărie, mândrie* (p. 1039), *măsură, obroc* (p. 201), *mescătoarea sau păhărniceasă* (p. 749), *mescătoriu sau paharnic* (p. 749), *mescu, dregu* (p. 749), *mociorliță, noroiu* (p. 395), *mojic, țăran, sătian* (p. 1101), *nuere, femee, soție* (p. 289), *mumă, maică* (p. 683), *năpaste sau asuprire* (p. 955), *nărav, obicei* (p. 497), *norie, popor* (413), *noroc, striște, întâmplare* (p. 1025), *o, ah, vai* (p. 117), *opreală, închidere, păzire, strajă* (p. 251), *ocărât, suduit* (p. 1033), *păliri, păliciumi* (p. 463), *pedeapsă, învățătură* (p. 295), *pilu, filu* (p. 393), *pradnic, prădătoriu* (p. 341), *primăscu, iau* (p. 175), *rădăcină sau trupină sau trunchiu* (p. 935), *rămuriță, crânguță* (p. 591), *răpitoriu, jăcaș* (p. 199), *râmătoriu, porcu* (p. 1095), *rudă, neam*

(p. 271), *pedeapsă, învățătură* (p. 295), *pedestru, pe gios* (p. 805), *prepuu, bănuescu* (p. 1045), *price sau pricină* (p. 147), *sacu, pungă, burduf, foale* (p. 1075), *sațiu, săturare* (1095), *scală, loc de vânzare* (p. 401), *scrisoare, carte, răvaș* (p. 453), *scurg, strecur* (p. 573), *sila, putere* (p. 345), *socotea sau pietricică* (p. 1109), *stramă sau ață* (p. 945), *s-au suit, s-au urcat* (p. 123), *suliță sau dardă* (p. 899), *târpeșcu, rabd* (p. 1043), *tiranie, împărăție, domnie* (p. 1023), *treaptă, scară* (103), *trudă, osteneală* (p. 605), *țuitoare, posadnică* (p. 781), *unire, uniciune* (p. 413), *vederos, luminos* (p. 325), *vindecu, sănătășăz* (p. 1033), *vitregă, maștihă* (p. 683), *zăpadă, omăt* (p. 1093) etc.

8.3. Autorul manuscrisului îmbină munca de traducere cu cea de **glosare**. De exemplu: *adâncătură cu apă, bulboacă* (p. 1033), *mai mare peste o sută, căpitanu* (p. 373), *chenterion, ofițer, care are ună sută oșteni supt comanda sa* (p. 585), *chit, jiganie de mari* (p. 589), *clipășcu, fac cu ochii* (p. 715), *comis, mai mare peste cai* (p. 529), *crășmar, vânzător de vin* (p. 613), *crutez, îmi iaste milă* (p. 127), *dau palme, bat* (563), *desfrânezu, iau zăbala* (p. 739), *grămadă de lemne, măglă* (p. 741), *izbândescu prietenului, adică scot dreptati prietenului de la vrăjmașul lui* (p. 101), *învăț, facu cazanie* (p. 327), *mă lingușășcu, înșălu cu cuvinte dulci* (p. 369), *mințu, spun minciuni* (p. 577), *stacti, mir de mult preț* (p. 933), *zmirit, piatră scumpă* (p. 927) etc.

9. La capătul acestor comentarii, se impun mai multe **concluzii**.

9.1. Orice ediție de text vechi presupune o muncă minuțioasă și adesea anevoioasă de descifrare a grafiilor și transcrierea lor în română. Din acest punct de vedere, volumul lui Al. Nichitici întrunește, în linii mari, calități apreciabile. Este de remarcat, de asemenea, modalitatea oarecum originală de editare a textului, care oferă specialiștilor în domeniu (dar în mod egal și tuturor celor interesați de vechiul nostru scris românesc) posibilitatea de a confrunta transcrierea cu originalul manuscrisului, păstrat astăzi peste hotare și, astfel, mai greu accesibil. *Lexiconul* – oricare ar fi anul elaborării și autorul manuscrisului – constituie, în general, un material important pentru istoria limbii române și, în special, pentru istoria lexicografiei românești, iar efortul editorului, deopotrivă și cel al Editurii Arc, merită toată aprecierea.

9.2. Descrierea manuscrisului făcută de editor este incompletă. Pornind de la ipoteza lui Al. Nichitici că lucrarea lexicografică ar putea să se numere printre primele lexicoane românești multilingve cu baza limba română, o prezentare detaliată a tuturor datelor ce țin de descrierea manuscrisului (coperta, hârtia, dimensiunile manuscrisului, imaginea tuturor filigranelor etc.), o analiză amănunțită a grafiei, precum și o notă asupra ediției se impunea în mod imperios.

9.3. Ideea editorului privind paternitatea și data elaborării *Lexiconului* nu sunt susținute de argumente convingătoare, iar informațiile și citatele bibliografice nu se regăsesc totdeauna în lucrările autorilor citați (vezi *supra*, **2** și notele de subsol 5–14).

9.4. *Lexiconul* editat reprezintă, în realitate, un dicționar bilingv (greco-român) în totalitate și, în mare, unul trilingv (greco-slavo-român). Despre o lucrare lexicografică gvadrilingvă este greu de vorbit (vezi *supra*, **4**, **4.1.** – **4.4.**).

9.5. În procesul de transcriere a textului (echivalarea slovelor cu literele latine) nu totdeauna s-a ținut seama de principiile generale ale scrierii slavone românești și de valoarea semnelor grafice în textele chirilice, precum și de principiile unanim acceptate de specialiști în edițiile științifice ale textelor vechi referitoare la suprascrierea slovelor

(vezi *supra*, 5, 5.1. – 5.10., 5.11.). Este, de asemenea, regretabil faptul că editorul intervine în textul manuscris, propunând alte lecțiuni decât cele ale autorului (vezi anexa 1).

9.6. În eventualitatea unei retipăriri a ediției, volumul urmează să fie atent parcurs în vederea corectării unor scăpări regretabile (vezi anexa 2).

9.7. Aspectul lingvistic al *Lexiconului* (vezi *supra*, 6–8) înfățișează două straturi de limbă aparținând variantelor literare regionale reprezentate de graiurile de tip sudic (cu precădere graiul muntenesc) și cele de tip nordic (îndeosebi graiul moldovenesc). Această stare lingvistică este subliniată de dublete fonetice (*albeață* – *albață*, *avia* – *a ave*, *blestem* – *blastăm*, *cocoru* – *cucoară*, *curând* – *curund*, *Dumnezeu* – *Dumnăzău*, *Dumnezeu* – *Dumnezău*, *dzioa* – *dzuoa*, *fiară* – *hiară*, *fier* – *her*, *fierbinte* – *herbinte*, *iau* – *eu*, *jocu* – *giocu*, *mulțumitoriu* – *mulțămitoriu*, *nor* – *noori*, *pâine* – *pâne*, *piuliță* – *chiuliță*, *poftă* – *pohtă*, *poruncă* – *poroncă*, *scarpin* – *scarchin*, *tocmeală* – *toctală*, *seară* – *sară*, *secu* – *săcu*, *umblu* – *imblu* etc.), de dublete morfologice (*marmură* – *marmure*, *cătușe* – *cătușă*, *grije* – *grijă*, *mătușe* – *mătușă*, *măini* – *mânule* etc.) și de dublete lexicale (*baia* – *feredeu*, *cizmă* – *ciobotă*, *curte* – *ogradă*, *pisică* – *măță*, *prăvălie* – *dughiană*, *sucipiu* – *știupăscu*, *varză* – *curechiu*, *zăpadă* – *omăt* etc.). Este, prin urmare, greu, dacă nu chiar imposibil, să admitem că autorul manuscrisului posedă (vorbea, scria), la acea vreme, o limbă atât de diferențiată dialectal. În acest sens, afirmația editorului precum că „echivalentele propuse de Nicolae Milescu țin de dialectul muntean, iar cuvintele scrise în indice de ajutorul lui, uricarul moldovean Petre Dolgovo, aparțin în mare parte dialectului moldovenesc” (p. 9) trebuie reinterpretată în sensul ideii ce reiese din analiza aspectului lingvistic al manuscrisului.

9.8. Atribuirea paternității *Lexiconului* lui Nicolae Milescu Spătarul trezește și ea anumite îndoieli. Dacă e să acceptăm a doua jumătate a secolului al XVII-lea ca data elaborării *Lexiconului*, atunci apariția în text a formei *sunt* în cele două contexte: *sunt cu anevoe* (p. 349) și *iubăscu argintul sau sunt³⁴ iubitor de argint* (p. 1061) nu poate fi explicată în niciun fel³⁵. Un alt argument în dauna emiterii anului propus de editor ar putea fi invocat, cu anumite rezerve, data primei atestări a unor termeni din *Lexicon* (vezi anexa 3). În acest caz, cuvintele selectate ar trebui considerate anterioare celor propuse de dicționarele de referință ale limbii române³⁶.

9.9. *Lexiconul* este o scriere posterioară anului propus de Al. Nichitici. Faptele de limbă descrise mai sus, în special atestarea formei verbale *sunt*, ne îndreptățesc să plasăm data elaborării manuscrisului către finele secolului al XVIII-lea – începutul secolului următor. Cercetările ulterioare (poate mai aprofundate, în particular cele legate de cercetarea filigranologică a hârtiei folosite) urmează să arunce lumină asupra datei reale de redactare a manuscrisului editat.

³⁴. A doua apariție a lui *sunt*, omisă în *Scară*, a fost inclusă de editor în *Indicele alfabetic al cuvintelor omise* sub forma *sânt* (p. 1529).

³⁵. Este bine cunoscut faptul că cele mai vechi atestări ale formei *sunt* datează de la finele secolului al XVIII-lea (1794) și le datorăm lui Paul Iorgovici (1764–1808), învățat bănățean. Vezi, în acest sens, Chivu 2015, p. 298–304.

³⁶. Vezi MDA 2010, s. v.; Tiktin I–III 1885–1989, s. v.; cf. și DÎLR 1992, DN 1986.

Referințe bibliografice

- Chivu 2015: Paul Iorgovici și normele limbii române literare moderne, în Gh. Chivu, *Vechi texte românești: contribuții filologice și lingvistice*, București, p. 298–304.
- Crețu 1900: Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649* publicate de Grigorie Crețu, București.
- Densusianu II 1961: Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București.
- DÎLR 1992: Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba veche (1421–1760)*, București.
- DN 1986: Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, București.
- Gheție 1975: Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București.
- Herodot 1984: Herodot, *Istorie*. Ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu. Prefață, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu. Indice de Lucia Șapcaliu, București.
- Lupan 1991: Șt. Gh. Lupan, *Opere necunoscute ale lui Nicolae Milescu, în Nicolae Milescu Spătarul și problemele culturii Moldovei (materialele „Lecturilor II Milesciene”) / Николае Милеску Спафарий и проблемы культуры Молдовы (материалы II Спафарских чтений)*, Chișinău, p. 34–45.
- Mareș 1979: Alexandru Mareș, În legătură cu o traducere românească a lui Nicolae Milescu, în „*Studii și cercetări lingvistice*”, XXVIII, nr. 3, p. 253–265.
- MDA 2010: *Mic dicționar academic (MDA)*, 2 volume; cuvânt-înainte de Eugen Simion, prefață de Marius Sala, București.
- Panaiteșcu 1993: P. P. Panaiteșcu, *Nicolae Milescu Spătarul (1636–1708)*. Versiune românească de Silvia Panaiteșcu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ștefan S. Gorovei, Chișinău: Știința.
- Picot 1883: Émile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spatar Milescu, ambassadeur du tsar Alexis Mihajlovič en Chine*. Extrait des "Mélanges orientaux" publiés par l'École des langues orientales vivantes, Paris.
- Rosetti 1978: Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea, ediția a doua revăzută și adăugită, București.
- Tiktin I–III 1885–1989: H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitet und ergänzte Auflage von Paul Miron vol. I: A–C, II: D–O, III: P–Z, Wiesbaden.
- Арсеньев 1900: Ю. Арсеньев, *Новые данные о службе Николая Спафария в России (1671–1708) // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*, cartea a IV-a, Moscova, p. 3–63.

- Бантыш-Каменский 1836: | Дмитр. Бантыш-Каменский, Словарь достопамятных людей русской земли, partea aV-a, Moscova.
- Белоброва 1991: | О. А. Белоброва, О рукописной традиции произведений Николая Спафария, în Nicolae Milescu Spătarul și problemele culturii Moldovei (materialele „Lecturilor II Milesciene”) / Николае Милеску Спафарий и проблемы культуры Молдовы (материалы II Спафарских чтений), Chişinău, p. 56–74.
- Михайловский 1895: | И. Н. Михайловский, Очерк жизни и службы Николая Спафария в России, Kiev.
- Урсул 1980: | Д. Т. Урсул, Николай Гаврилович Милеску Спафарий, Moscova.
- Яцимирский 1910: | А. И. Яцимирский, Очерк жизни Николая Гавриловича Спафария // Н. Спафарий, Описание первая части вселенныя именуемой Азии, в ней же состоит Китайское государство с прочими его города и провинции, Kazan.

Anexa 1

Interpretări individuale. În unele cazuri, editorul face modificări în manuscris, intervenind cu comentarii particulare și, în felul acesta, literarizând textul ediției. Astfel, cuvintele învechite, regionale sau/și populare *aghiră* „ancoră” sunt înlocuite cu *ancoră* (nota 1 de la p. 37), *blemați*³⁷ – cu *să mergem* (p. 135), *cracatiță* – cu *caracatiță* (p. 751 și nota 1), *cuhnea* – cu *bucătorie* (!) (p. 649 și nota 2), *fârșit* – cu *[s]fârșit*³⁸ (p. 1003; vezi și nota 1 de la p. 1479), *feșnic* – cu *sfeșnic* (p. 647; vezi și nota 1 de la p. 1459), *fume* – cu *fun[i]e* (p. 919 și 1243), *mă îngrec* – cu *mă îngreuez* (p. 1303), *mă înstrinez* – cu *mă instr[e]inez* (p. 155), *linte* „lentilă” – cu *lentilă* (p. 1055), *miezi păresi* – cu *mineză, păres*³⁷, *necătură* – cu *[i]necătură* (p. 835), *oaspelui* – cu *oaspe[te]lui* (p. 735 și 1203), *paplomă* – cu *plapumă* (p. 785 și nota 1), *petutindine* – cu *p[r]etutindine* (p. 753), *petutinderea* și *petutindirilea* – cu *p[r]etutinderea* și *p[r]etutindirilea* (p. 783), *scur* – cu *scur[g]* (p. 573), *spământari* – cu *spă[i]mântari* (p. 383), *tresviri* – cu *treziri* (p. 381 și nota 1), *țărăi* – cu *țării* (p. 275, nota 2), *zuoă* – cu *zioa* (p. 739 și nota 1), *zua* – cu *z[i]ua* (p. 449, 495). Termenul *undezare* „fierbere” este interpretat diferit: *dundezar* (p. 373) și *unde zare* (p. 1471). Sunt românești, nu slavone, cum crede editorul, cuvintele *conef* „sfârșit” (p. 567, nota 2 și 1257, nota 2), *pavecerniță* (p. 169), *pospai* „pulbere de făină”, înlocuit cu *posăpaiu* (p. 1367), *potce* „necaz; ceartă” (p. 621 și 1375). Gr. θαλαμος cu sensul „cămară” este considerat greșeală, propunându-se forma *chemarea* (p. 503 și nota 1).

Anexa 2

Greșeli de transcriere: *adavare* în loc de *advare* „amuletă” (p. 1081), *amățirea* î. l. d. *amăgirea* (p. 1131), *annu* (p. 467) î. l. d. *anu* (p. 466), *birnescu* î. l. d. *birnecu* (p. 1069), *blăstăm* î. l. d. *blastăm* (p. 569), *blăstămare* î. l. d. *blestemare* (p. 253), *cadeliniiță* î. l. d. *cadelniță* (p. 1257), *către* î. l. d. *cătră* (p. 1265, vezi și p. 859, p. 1471, nota 3), *cătri* î. l. d. *cătră* (p. 1251, vezi și p. 887), *clieuește* î. l. d. *clieuiște* (p. 79), *colaps* î. l. d. *coapsă* (p. 1255; vezi și p. 683), *copac* î. l. d. *copaci* (p. 1241), *coriul* î. l. d. *coruiul* (p. 523), *cosescu* î. l. d. *sosescu* (p. 367), *crășmarița* î. l. d. *crășmărița* (p. 1259), *cuflet* î. l. d. *suflet* (p. 1237), *cus* î. l. d. *sus* (p. 1427), *curabie* î. l. d. *corabie* (p. 87), *daie* î. l. d. *dar* (p. 1199), *deschis* î. l. d. *dechis* (p. 763 și 1199), *diavol* î. l. d. *diiavol* (p. 909), *dundezar* î. l. d. *undezare* (p. 373), *ghigheriu* î. l. d. *gigheriu* (p. 931), *gropa* (p. 255) î. l. d. *gropan*, eventual *gropană*³⁸ (p. 255), *feluri* î. l. d. *feliuri* (p. 841), *ficlenescu*, *fac curvă* î. l. d. *ficlenescu*, *fac cursă*³⁹ (p. 645), *fieșicarele* î. l. d. *fieștecarele* (p. 371), *iasu* î. l. d. *iau* (p. 115), *iscălitură* î. l. d. *icnătură* (p. 1229), *inimă* î. l. d. *inemă* (p. 67),

³⁷. Transcris: *blemachi*. Forma apare și în *Scară*, scrisă, de data aceasta, corect: *blemați* (p. 1155).

³⁸. Paranteza pătrată aparține editorului.

³⁹. Sintagma *miezi păresi* „mijloc al Postului mare”, scrisă corect în *Scară* (vezi p. 1296), este interpretată de editor ca două cuvinte: *mineză, păres*, cu sensul *postul mare* (vezi nota 1 de la p. 907).

încă î. l. d. *însă* (p. 1027), *înbălânzire* î. l. d. *îmbălândzire* (p. 669), *înăuntrul* î. l. d. *înlontru* (p. 1155), *întregescu* î. l. d. *întrețescu* (p. 319), *junche* î. l. d. *junice* (p. 295), *locuesc* î. l. d. *lăcuesc* (p. 1067), *lăudaros* î. l. d. *lăudare* (p. 431), *lună noaia* î. l. d. *lună noai* (p. 713), *mărturisire* î. l. d. *mărturisire* (p. 1205), *mâni* (p. 1245) î. l. d. *mâini* (p. 1245), *mă mâniaescu* î. l. d. *mă mâniaescu* (p. 57), *mojăcu* î. l. d. *mojăcu* (p. 1305), *nădejde* î. l. d. *nedejde* (p. 133), *nemuirea* î. l. d. *nemuirea* (p. 271), *nevastuică* î. l. d. *nevăstuică* (p. 209), *nevritu* î. l. d. *nevoite* (p. 55), *paradost* (p. 795) î. l. d. *pardos* (p. 794), *peatră* î. l. d. *piatră* (p. 502), *prea măruntul* î. l. d. *pre amăruntul* (p. 75), *de ăiiale* î. l. d. *de piiale* (p. 1197), *pieptu* î. l. d. *peptu* (p. 939), *precum* î. l. d. *pecum* (p. 1119), *prea* î. l. d. *pre* (p. 1053) *praf* î. l. d. *prav* (p. 1393), *praj* î. l. d. *praf* (p. 1093), *prăvășcu* î. l. d. *prăvășcu* (p. 1391), *de pretutindinea* î. l. d. *de petutindinea* (p. 783), *purcetătoriu* î. l. d. *purcegătoriu* (p. 1395; vezi și p. 383) *pustnic* î. l. d. *pustnic* (p. 461), *răcorialră* î. l. d. *răcorială* (p. 1259), *războinicu* î. l. d. *războinicu* (p. 1407), *Sabaof* î. l. d. *Savaot* (p. 905), *sarat* î. l. d. *sărat* (p. 1319), *sângelui* î. l. d. *singelui* (p. 59), *se află* î. l. d. *să află* (p. 1125), *slăvescu* î. l. d. *slăbăscu* (p. 1427; vezi și p. 233), *slăvire* î. l. d. *slăbire* (p. 227), *smerit* î. l. d. *smerind* (p. 999), *spăimântari* î. l. d. *spământare* (p. 359), *svintele* î. l. d. *sfintele* (p. 35), *svințescu* î. l. d. *sfințescu* (p. 35), *svințire* î. l. d. *sfințire* (p. 35), *svințite* î. l. d. *sfințite* (p. 35), *svințit* î. l. d. *svințit* (p. 35), *ștăpânul* î. l. d. *stăpânul* (p. 719), *subțioară* î. l. d. *supțioară* (p. 93), *sunt* î. l. d. *sânt* (p. 1411, nota 1), *al șasele sunt* î. l. d. *al șasă sute* (p. 1137, vezi și p. 419), *tâmpesc cu vederea* î. l. d. *tâmpescu vederea* (p. 93), *trag* î. l. d. *tras* (p. 125), *trupăș* î. l. d. *trepeș* (p. 663), *tulubă* î. l. d. *tulbă* (p. 1057), *țiind* î. l. d. *țâind* (p. 1089), *văzu* î. l. d. *arzu* (p. 861), *vrajdă* î. l. d. *vrajbă* (p. 1173), *în zadar* î. l. d. *în zădar* (p. 659).

Scăpări de litere sau de cuvinte: *a[l]*⁴⁰ *cincelea anu* (p. 809), *dă[tă]toriu* (p. 343), *[cu] înpotrivire* (p. 119), *fi[i]u* (p. 245), *i[m]păcăciune* (p. 565), *mă în[c]redințaz* (p. 1323), *i[n]doit* (p. 335), *împreun[ă]* (p. 951), *împ[r]eună* (p. 961), *i[n]șiratu* (p. 191), *mă[n]care* (p. 1309, 1317), *mă[n]cător* (p. 351), *milostivir[e]* (p. 1259), *mîrsinul [cel] sălbatecu* (p. 41), *mușcă[t]ură* (p. 293), *nă[i]mit* (p. 43), *nemilos[tiv]* (p. 131), *potrivir[re]* (p. 953), *pr[e]begisc* (p. 1375), *răst[o]golesc* (p. 563), *s[c]ris* (p. 1421), *[scriitor de aducere] aminte* (p. 1443; vezi p. 1043), *troscot [sau chir]* (p. 41), *[s]us* (p. 1429).

Anexa 3

Atestări de cuvinte: *bdenii* în var. *bdenuescu* (p. 41), *brăhnace* (p. 291), *broboană* în var. *brubocană*, *borboană* (p. 901), *brobodealnic* (p. 929), *butaș* (p. 557), *butăși* în var. *butășășc* (p. 557), *cigheriu* în var. *gigheriu* (p. 931), *caretaș* în var. *cărtaș* (p. 93), *colonel* în var. *colnel* (p. 601), *în comun* (p. 955), *curiozu* (p. 813), *descrie* (p. 309), *eclipsare* (p. 379), *drob* (p. 931), *dudă* (p. 955), *fil* (p. 393), *furculiță* (p. 825), *general* în var. *ghenărciu* (p. 271), *hăuli* (p. 975), *ijderitura* în var. *izdăritura* (p. 363), *îndemnu* (p. 883), *jipoiu* (p. 303), *lustră* în var. *lustru* (p. 721), *mânătarcă* în var. *mânățargă* (p. 93), *mocerită*

⁴⁰ Transcris în *Scară*: *groapă* (p. 1187).

în var. *mociorliță* (p. 395), *moldovenești* (p. 1105), *monedă* (p. 915), *nefieros* (p. 207), *oblu* (p. 1119), *ojogi* (p. 961), *ofițer* (p. 585), *omega* (p. 1121), *Orion*⁴¹ (p. 1119), *pastramă* (p. 999), *patrie* (p. 959), *pielm* „făină” (p. 933), *politie* (p. 841), *porcină* (p. 285), *poslujnicie* (p. 313), *primiință* „primire” (p. 303), *puntură* (p. 939), *răzui* în var. *răzuesc* (p. 181), *ristic* în var. *răstic* „fard” (p. 939), *smârdă* (p. 69), *smochinet* în var. *zmochinetul* (p. 955), *speculator* „călău” (p. 987), *stambă* (p. 933), *stirax* în var. *stirac* (p. 947), *terebinț* în var. *terevin* „arbore” (p. 1003), *trezire* în var. *tresviri* (p. 381), *tuse* în var. *tusă* (p. 249), *țaglă* (p. 69), *vântuesc* (p. 133).

⁴¹. Îmbinarea se regăsește în *Scară* în forma *ficlenescu sau supărare*, pe care editorul o găsește incorectă, propunând varianta *ficlenescu, fac curbă* (p. 1483).